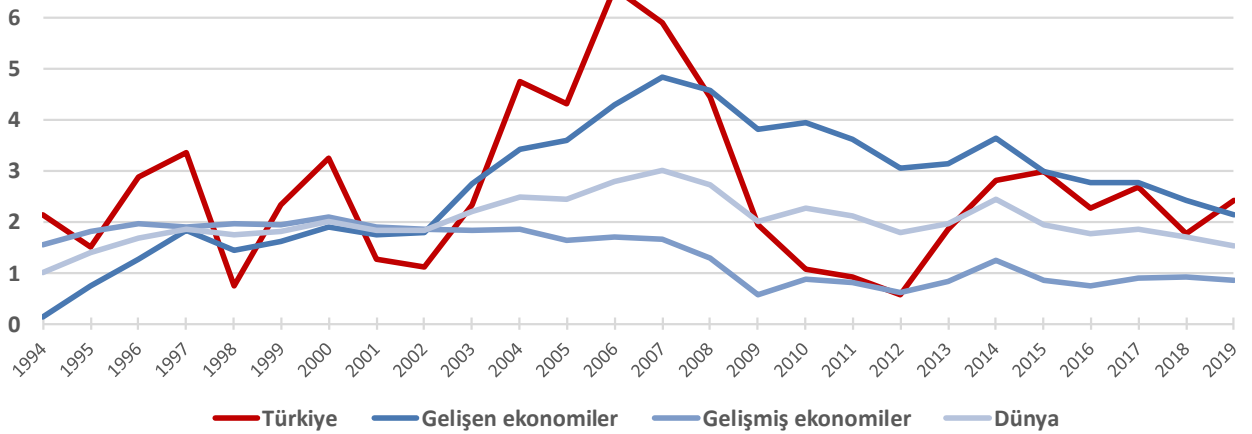

Verimlilikte Küresel Yavaşlama ve
Türkiye'nin DurumuSumru Öz¹

Verimlilik artışında dünya çapında yaşanan yavaşlama on yılı aşkın bir süredir devam ediyor. Küresel kriz dönemini dışarıda tutmak amacıyla 2000-07 ve 2010-17 dönemi arasında yapılan bir karşılaştırma, yıllık ortalama küresel emek verimliliği artışının yüzde 2,9'dan yüzde 2,3'e düştüğünü gösteriyor [1]. 2018'de yüzde 1,9, 2019 yılında ise yüzde 1,4 olarak hesaplanan küresel emek verimliliği artışı yavaşlamaya

devam ediyor. Aşağıdaki grafik 1994-2019 döneminde gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler ile dünya geneli ve Türkiye için emek verimliliğindeki yıllık değişimin 5 yıllık hareketli ortalamasını veriyor.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde ile Türkiye'de emek verimliliği artışı-%
(5 yıllık hareketli ortalama)

Kaynak: The Conference Board Total Economy Database™, Temmuz 2020 [2]

Yukarıdaki grafik, 1990'ların ikinci yarısında yüzde 1'den 2'ye çıkan küresel emek verimliliğinde son beş yıldaki ortalama artışın 2003-2007 arasında yüzde 3'e kadar yükseldiğini gösteriyor. Gelişmiş ülkelerde dönem başında yüzde 1 olan artış, 1997-2007 arasında yüzde 2 civarında seyrettikten sonra son 10 yılda yüzde 1 olan dönem başı değerine geri dönmüş durumda. Gelişen ülkelerde ise 2007 yılında yüzde 5'e yaklaşan emek verimliliği artışı, 2008'den itibaren yavaşlıyor ve 2019 itibarıyla yüzde 2'ye düşüyor. Türkiye'deki emek verimliliği artışı da benzer bir seyir izlemekle beraber hem daha yüksek bir oynaklığa sahip olması hem de yavaşlamanın 2007'de başlaması ile gelişen ülkeler ortalamasından ayrışıyor. Türkiye'deki emek verimliliği artışı 2003-2007 döneminde istikrarlı bir şekilde gelişen ekonomiler ortalamasından daha yüksek olarak gerçekleşmişken 2008'den itibaren bu ortalamanın altında dalgalanıyor. Bu durumda Türkiye'de verimlilik artışının 2003-2007 dönemine göre neden yavaşladığı sorusu önem kazanıyor.

¹ Koç Üniversitesi-TÜSİAD EAF

Buraya kadar verimlilik ile kastedilen çalışan başına reel katma değer olarak tanımlanan ve toplam yıllık üretimin çalışan sayısına bölünmesiyle elde edilen emek verimliliği idi. Verimlilik için kullanılan diğer ölçüt ise toplam faktör verimliliği (TFV) olarak adlandırılıyor. Büyümenin üretimde kullanılan emek ve sermaye gibi faktörler tarafından açıklanamayan kısmı olan toplam faktör verimliliği, neoklasik büyüme modelinden yola çıkan ve büyüme muhasebesi adı verilen ekonometrik bir yöntemle tahmin ediliyor. Büyüme muhasebesi yöntemiyle büyümenin ne kadarının faktör girdilerindeki, yani emek ve sermayedeki artıştan kaynaklandığı ayrıştırılabiliyor, böylece büyümenin geri kalan kısmını oluşturan toplam faktör verimliliği hesaplanabiliyor. Toplam faktör verimliliği, emek ve sermayenin daha etkin kullanılması sayesinde daha yüksek çıktı elde edilmesi anlamına geliyor ve farklı büyüme modelleri tarafından teknolojik ilerlemenin göstergesi olarak kabul ediliyor. Türkiye üzerine yeni yapılan bir çalışmaya göre 1981-1989 döneminde yüzde 2,2; 1990-2002 döneminde yüzde 0,4; 2003-2013 döneminde² ise yüzde 1,2 olan toplam faktör verimliliğindeki yıllık ortalama artış, 2014-2018 yılları arasında sıfıra inmiş durumda [3]. Verimliliğin her iki ölçütü de son dönemde Türkiye’de verimliliğin düştüğünü gösteriyor. Sürdürülebilir bir büyüme için verimlilik artışının şart olduğu göz önüne alındığında bu düşüşün nelerden kaynaklandığını ortaya çıkarmak önem taşıyor.

Türkiye’de verimlilik üzerine yapılan araştırmalar

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, şirket bazında, sektörel açıdan ve kurumsal-siyasi yapıyı da kapsayacak şekilde makroekonomik düzeyde Türkiye’de verimlilik artışının neden düştüğünü inceliyor ve farklı araştırma yöntemlerine bağlı olarak verimlilik düşüşünü farklı şekillerde açıklıyor. Şirket bazında mikro verilerden yola çıkan bir çalışma, Türkiye’de imalat sanayiinin 2012 yılından sonra dinamizm kaybetmeye başladığını saptıyor [4]. Piyasalarda yoğunlaşmanın ve kapanan şirket sayısının artması; yeni kurulan şirket sayısının, emeğin payının ve genç şirketlerin aktivitelerinin azalması ile kendini gösteren dinamizm kaybını endojen büyüme modelleri kullanarak araştıran çalışma, bu durumun 2012’den sonra Ar-Ge yatırımlarının maliyetinin artmasından kaynaklanmış olabileceğini savunuyor. Bu çalışmaya göre 2013 yılında ABD merkez bankasının varlık alımlarını azaltacağını açıklamasından sonra küresel kredi piyasalarında başlayan sıkılaşma ile yatırım maliyetleri artan başaltı şirketler rekabet güçlerini kaybetmiş ve piyasadaki rekabetin azalmasıyla lider şirketlerin verimlilik artışı da yavaşlamış olabilir. 2012 sonrasında Türkiye’de belirsizliklerin artmış olmasının şirketlerin dinamizm kaybetmesine etkisi gibi farklı açıklamalar olabileceğini kabul etmekle birlikte bu çalışmada varılan sonucun, banka-şirket bazındaki verilere göre lider şirketlerin kredilerdeki payının artmış olması ile desteklendiği belirtiliyor. Bunlardan hareketle, piyasa lideri ile rekabet edebilecek şirketlerin Ar-Ge yatırımlarını destekleyerek verimliliğin artırılacağı önerisi getiriliyor.

Türkiye’de verimliliği sektörel açıdan ele alan bir çalışmada, sanayi sektöründe TFV’nin 1980’den itibaren yer yer iniş çıkışlara sahne olsa da diğer sektörler göre istikrarlı bir şekilde arttığı ve 2018 itibarıyla 2,2 katına ulaştığı saptanıyor [3]. Tarım sektöründe TFV, özellikle 2002 sonrasındaki artışlar sayesinde, 2018’de 1980’deki seviyesinin 1,5 katına çıkıyor. Verimlilik açısından ekonomik konjonktürden en çok etkilenen sektör olan inşaat da yüksek iniş-çıkışların ardından TFV artışı, tarım sektörü ile aynı düzeyde gerçekleşmiş. Yatırım ve istihdamda yüksek artışlar gözlemlenen hizmet sektöründe ise TFV, 1980 yılından

² Alt dönemler itibarıyla bakıldığında, yüzde olarak 2003-2007 arası 3,1; 2008-2010 arası -3,3; 2011-2013 arası ise 2,5.

itibaren düzenli bir şekilde azalarak 2018’de neredeyse yarıya düşmüş durumda. 2018 itibarıyla hizmetler sektörünün milli gelir içindeki payının yüzde 63’e ulaştığı göz önüne alındığında bu çalışma, ekonomi genelinde verimlilik artışındaki yavaşlamada sektör ağırlıklarındaki değişimin rolü olduğunu ima ediyor. Tarımdaki TFV artışının gizli işsizliğin azalmasından kaynaklandığı tahmin edilirken [5] tarımdan kopan işgücünün yüksek verimlilik potansiyeli taşıyan sanayi yerine inşaat ve TFV’si 40 yıldır azalmakta olan hizmet sektöründe istihdam edilmesi, yapısal dönüşümün neden sürdürülebilir TFV artışı sağlayamadığını gösteriyor. Çalışma, eğer hizmetler ve inşaat sektöründe yakın gelecekte teknolojik bir atılım gerçekleştirilmeyecekse ülke kaynaklarının hizmetler ve toplam yatırımlar içindeki payı makine ve teçhizat aleyhine artarak 2018’de yüzde 60’a dayanan inşaat yerine sanayi (hatta tarıma) yönlendirilmesini öneriyor.

Türkiye ekonomisindeki büyüme dinamiklerini kurumsal ve siyasi açıdan ele alan bir çalışmada ise 2001 krizinden sonra beş yıl süren yüksek TFV artışı, yapısal dönüşüm ve ekonomik aktivitenin coğrafi ve toplumsal olarak kapsayıcı bir şekilde genişlemesine dayalı kaliteli büyümenin 2006’dan sonra durduğu belirtiliyor [6]. Çalışmada, 2001 krizinin ardından koalisyon hükümetinin IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen radikal yapısal ve kurumsal reformları kabul etmek zorunda kalması sayesinde yüksek enflasyon ve bütçe açığının kontrol altına alınmasının, kurallara bağlı çalışan bağımsız denetleyici ve düzenleyici kurumlar sayesinde yolsuzlukların önlenmesinin ve kamu ihalelerinin şeffaflaşmasının, bu beş yıl süren kaliteli büyümeyi sağladığı savunuluyor. Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerinin başlamasının da kaliteli büyümede rolü olduğuna işaret eden bu çalışma, 2007’den sonra müzakerelerin fiilen durması ile AB’nin reformlar için çıpa olma özelliğini kaybetmesi ve daha da önemlisi gücü artan iktidarın 2001 krizinden sonra yapılan tüm reformları geri almaya başlamasıyla yolsuzlukların artması ve önceden tahmin edilemeyen keyfi karar alma pratiğine geri dönülmesi nedeniyle kaliteli büyüme döneminin sona erdiğini savunuyor.

Dünya Bankası tarafından 2019 yılında yayımlanan “Türkiye’de Şirket Verimliliği ve Ekonomik Büyüme” başlıklı rapor, verimliliği şirket ve sektör bazında inceleyen mikro analizlerle verimliliğin büyümedeki payına ilişkin makro analiz arasında bağ kurmayı hedefliyor [7]. Bu bağ şu şekilde kuruluyor: Şirket bazında verimlilik artışı, aynı sektördeki düşük verimliliğe sahip şirketlerin kapanmasına neden olacağı için kaynakların daha verimli mevcut ya da yeni kurulacak şirketlere yönelmesini sağlar; bu sayede sektör bazında verimlilik artar; bir sektördeki verimlilik artışı, üretim faktörlerini o sektöre yönelterek yapısal dönüşümü tetikler ve verimsiz sektörlerden daha verimli sektörlere geçişi destekler. Böylece, ekonomi genelinde yani makro düzeyde verimlilik artışı ve büyüme sağlanmış olur. Bu çerçevede Türkiye’deki verimliliği şirket bazında araştıran raporda, son dönemde kaynakların en yüksek verimliliğe sahip imalat sanayi içinde bile verimliliği yüksek şirketlerden düşük şirketlere kaydığı sonucuna varılıyor. Rapora göre yine son yıllarda, sektör bazında da kaynakların düşük verimliliğe sahip inşaat ve hizmetlere yönelmesi Türkiye’de makro düzeyde yaşanan verimlilik düşüşünü açıklıyor. Çalışmada ayrıca, verimlilik artışı sağlamanın önkoşulunun makroekonomik istikrar olduğu da belirtiliyor.

Sonuçlar

Özetle, şirket, sektör ve makroekonomi düzeyinde veriler kullanarak Türkiye’de verimlilik artışının 2003-2007 dönemine göre neden yavaşladığı üzerine yapılan çalışmalar, veri setine bağlı olarak farklı politika önerileri getiriyor. Şirket verileri temel alınarak yapılan araştırmalar piyasa lideri ile rekabet edebilecek

şirketleri ve eski değil yeni şirketleri desteklemenin sektör çapında verimliliği artıracığı önerisini getirirken sektör bazında yapılan çalışmalar, verimlilik artışı sağlamak için kaynakların hizmetler ve inşaat yerine sanayi (hatta tarıma) kaydırılmasını öneriyor. Türkiye’de verimlilik artışının neden yavaşladığını kurumsal-siyasi yapıyı da kapsayacak şekilde makroekonomik düzeyde ele alan makale ise 2000’lerdeki yüksek verimlilik artışlarını yeniden sağlamanın yolunun 2001 krizi sonrası reformlarla oluşturulan kurumsal yapıya geri dönmekten ve AB üyelik sürecini canlandırmaktan geçtiğini ima ediyor. Türkiye’de verimliliği şirket, sektör ve makroekonomik düzeyde ele alan Dünya Bankası Raporu da benzer sonuçlara ulaşıyor ve verimlilik artışı için makroekonomik istikrarın önemini vurguluyor.

Bu çalışmaların vardığı sonuçlar birbirini dışlamamakla beraber verimlilikteki yavaşlamada hangi sorunun ne ölçüde belirleyici olduğunu ortaya çıkarmak ve bütünsel çözüm önerileri getirmek için daha çok araştırma gerekiyor. Ayrıca son dönemde yaşanan verimlilik düşüşü ile ilgili cevaplanmayı bekleyen başka sorular da var. 2000’li yıllarda yaşanan verimlilik artışları tarımdaki gizli işsizliğin azalarak sanayi ve hizmetlere kaymasından kaynaklanmışsa 2010’larda yapısal dönüşüm ile sağlanabilecek verimlilik artışlarının sonuna gelinmiş olabilir mi? [5] Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi küresel verimlilikte 2007’de başlayan bir düşüş eğilimi var. TFV’nin özünde teknolojik ilerleme olduğu, bunun Türkiye gibi gelişen ülkelere büyük ölçüde yurt dışından yayıldığı göz önüne alındığında, küresel verimlilikte yaşanan yavaşlama eğiliminin Türkiye’de verimliliğin düşmesine etkisi olmuş mudur? Yeni büyüme teorisinin teknoloji dağılımı modellerine göre dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar teknoloji transferinin dolaylı mekanizmaları. Türkiye’nin teknoloji bakımından gelişmiş ülkeleri yakalamak için gidilecek daha çok yolu olduğuna göre dünyadaki verimlilik düşüşünden bağımsız olarak Türkiye’deki verimlilik artışının yavaşlamasında dış ticarete ve doğrudan yabancı yatırımlarda 2000’lerdeki hızlı artışın 2012 yılından sonra yerini duraklamaya bırakmış olması etkili olmuş mudur? Yine yeni büyüme modelleri teknoloji transferinden yaralanmak için ülke içindeki Ar-Ge çabalarına ve eğitim düzeyine bağlı olan teknoloji özümleme kapasitesinin önemine işaret eder. Bu açıdan 8 yıllık temel eğitime geçişin 2000’li yıllarda yaşanan verimlilik artışında rolü olmuş mudur? Ya da 2012’de başlatılan 4+4+4 sisteminin son dönemde yaşanan verimlilik kaybında etkisi olabilir mi? Son dönemin makroekonomi yönetimi ve uygulamaya koyduğu regülasyonların verimlilik kaybında rolü olmuş mudur? Tüm bu sorulara cevap bulmak için Türkiye’de verimlilik konusunun daha çok çalışılmasına ihtiyaç var.

Kaynaklar

- [1] The Conference Board Productivity Brief (2019) https://www.conference-board.org/retrievefile.cfm?filename=TED_ProductivityBrief_20191.pdf&type=subsite
- [2] The Conference Board Total Economy Database™ (2020) <https://conference-board.org/data/economydatabase/>
- [3] Bakış, O. ve Acar (2020) Türkiye Ekonomisinde Toplam Faktör Verimliliğinin Seyri: Sektörel Bakış, 1980-2018. BETAM Working Paper Series No: 19.
- [4] Akçığit, U., Y. E. Akgündüz, S. M. Cilasun, E. Özcan-Tok ve Fatih Yılmaz (2019) Facts on Business Dynamism in Turkey. CBRT Working Paper No: 19/30. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Publications/Research/Working+Papers/>
- [5] Atiyas, İ ve O. Bakış (2014) Aggregate and Sectoral TFP Growth in Turkey: A Growth Accounting Exercise. Working Paper No. 2013-1 https://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/tfp_tur_refwp.pdf
- [6] Acemoğlu, D. ve M. Üçer (2015) The ups and downs of Turkish growth, 2002-2015: Political dynamics, the European Union and the institutional slide. Technical Report, National Bureau of Economic Research.
- [7] The World Bank (2019) Firm productivity and economic growth in Turkey. The Country Economic Memorandum (CEM)